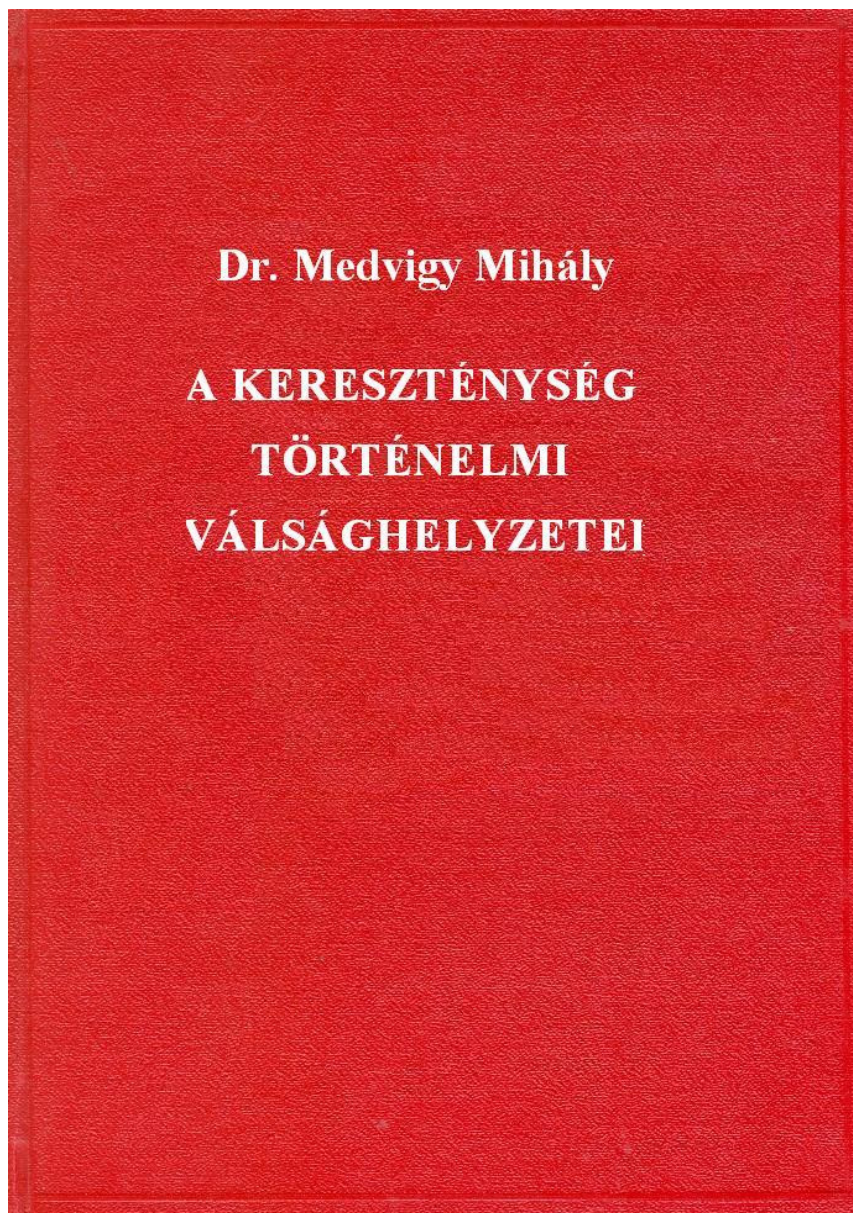


Medvigy Mihály

A kereszténység történelmi válsághelyzetei

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.



Impresszum

Medvigy Mihály
A kereszténység történelmi válsághelyzetei

Kézirat gyanánt

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció a szerzőnek a Miskolci Bölcsész Egyesület 1990/91. tanév II. félévében a vallástörténeti előadások keretében a történelem szakos hallgatóknak tartott előadásának elektronikus változata. Az elektronikus változat a Piarista Rend Magyarországi Tartománya engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a Piarista Rend Magyarországi Tartományáé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
1. A kereszténység leválása a zsidóságról	4
2. Válság a birodalmi kapcsolat miatt.....	7
3. Keleti és nyugati kereszténység ketté szakadása	9
I. A képrombolás (ikonoklászisz)	10
II. A Phótiosz-ügy	10
III. A „kovásztalanok” (azüma) kérdése	11
4. Válság a feudalizmus miatt.....	13
5. Válsághelyzet a nemzeti öntudat ébredése miatt	16
6. Válság a reformvágy ébredéséből.....	20

1. A kereszténység leválása a zsidóságról

A kereszténység lényege szerint nem vallás, hanem közület: „egyház”. Létrejöttének eseményeiről az Apostolok Cselekedetei című ókeresztény irat tájékoztat, amely az Újszövetség néven ismert bibliai könyvgyűjtemény 27 iratának egyike. Egyetlen történeti kútfőnk, noha összeállítója nem volt egyidős sem az egyházalapító Názáreti Jézussal, sem Jézus apostolaival. Ha könyvét még Pál apostol életében, időszámításunk 60-as éveinek folyamán készítette el, akkor az apostolokra közvetlenül következő nemzedékhez tartozott, ha viszont már az 1. évszázad vége felé, a 90-es években dolgozott, akkor már a második nemzedékből való volt. Minden esetre híven tanúsítja azt a hagyományt, amellyel az akkori egyház visszatekintett saját keletkezésének idejére. Ennyiben valóságos és igen becses történeti kútfő.

Elbeszélése szerint ötven napra a Jézus kereszthalálának és feltámadásának húsvétja után pünkösdkor – a zsidó „hetek ünnepén” – csodálatosan felbátorodtak a Jézustól megbízott, de addigélé félénken rejtőzködő „apostolok”, és nyilvánosan hirdetni kezdték a világ különböző országaiból az ünnepre összesereglett zsidó tömegnek a Názáreti Jézus feltámadását és Messiás voltát (ApCsel 2,23-24.32.36). Megkeresztelték a meggyőző szavukra hajló háromezer zsidót, és megalapították belőlük az első egyházközségeket.

Zsidóország (Júdea) akkor a Római Birodalom egyik tartományának, Szíriának része volt, és Tiberius császár (14–37) megbízásából Pontius Pilátus kormányozta „praefectus” címmel. Ő ítélte halálra Jézust egy pénteki napon, a zsidó húsvét (peszah) előnapján. Pilátus kormányzásának hivatali ideje időszámításunk szerint 26-tól 36-ig terjedt, és ez idő alatt két olyan év volt, amikor a zsidó húsvét (a peszah-vacsora elfogyasztása) péntekre esett: a 26. és a 33. év. Az előbbi időpont túlságosan korai volna, hiszen Jézus előfutára, „Keresztelő” János próféta csak 28-ban vagy 29-ben lépett fel a nyilvánosság előtt (mások számítása szerint 27-ben vagy 28-ban). Az egyház születése napja tehát a 33. év pünkösdje, május 23-a volt, egy szombati nap. Így számította ki a jeles magyar *Mahler Ede* akadémikus, elismert zsidó naptár-történeti szakember, a budapesti egyetemen a keleti népek ókori történetének tanára (megh. 1945).

Az új közösség tagjait még nem nevezték keresztényeknek, hanem „tanítványoknak”, „hívóknak” vagy „testvéreknek”. Történettudományos alapon nem dönthető el, hogy a két pünkösd „nyelvcsoda”, a magasból alászálló tűznyelvek és az apostolok beszédét saját nyelvükön értő, külföldről jött zsidók esete tények-e, vagy csupán egy hagyományörző sajátos zsidó irodalmi műfaj velejárói. Mindenesetre csodálatos volt a fordulat, az addig gyáva apostolok hirtelen nekibátorodása, továbbá a rendíthetetlen és halálmegvető meggyőződésük arról, hogy találkoztak az újra élő Jézussal. Hallották szavát, látták és megtapintották alakját, sőt ettek vele együtt. Jézust ismerték el a zsidók prófétáitól hirdetett, várva várt messiásnak (a héber Masiah görögül Khrüsztosz, magyarul Fölkent).

A hívők nem gondolták, hogy meggyőződésük miatt szakítaniuk kell zsidó voltukkal. Szorgalmasan eljárak a jeruzsálemi zsidó templomban látható fényes áldozat-bemutatókra. Minden pénteken este (a szombat „érkezésekor”) elmentek a Jeruzsálemben működő számos zsinagóga valamelyikébe biblia-olvasást és magyarázatot hallgatni és zsoltárokat énekelni. Volt azonban külön istentiszteleti cselekményük is: a Jézus utolsó vacsoráján elrendelt „kenyértörés” szertartása, amelyet eleinte családonkint, magánháznál tartottak (ApCsel 2,46; vö. 1Kor 10,16).

Az egyház csak lassan ébredt rá a saját különállására, hiszen a Jeruzsálemben kívül is megalakuló egyházközségek, például az egyiptomi Alexandriában vagy az itáliai Rómában eleinte mind egy szál zsidó tagokból állottak, és zsidók is kívántak maradni. A Messiás, akit a Názáreti Jézusban felismertek, jellegzetesen zsidó fogalom. Júdeában a néhány ezer

tanítvány elenyésző kisebbség volt. Sajátos hitükkel és magatartásukkal a zsidóságon belüli csoportnak (zsidóul haláká-nak) számítottak (vö. ApCsel 22,4). Ilyen út egyébként több is volt az akkori zsidóság körében. Az úgynevezett szaddúceusok csoportjához többnyire zsidó papok tartoztak. „Reálpolitikusok” voltak: együttműködtek a római uralommal, mert főérdekük volt a templomi istentisztelet zavartalan folytatása. Betű szerint ragaszkodtak a mózesi törvényekhez, de egyébként materialisták voltak: nem hittek sem az angyalok létében, sem a lélek másvilági halhatatlanságában, sem a test feltámadásában. „Útjuktól” különbözött a farizeusoké, akik korántsem voltak oly megrögzött betúrágók a mózesi törvény tiszteletében, mint az újszövetségi könyvek olvasója gondolhatná. A Törvény szigorúbb vagy enyhébb értelmezési lehetőségei közül inkább az enyhébbet választották. Nevük azonban elszigetelődést jelent. A szaddúceusokkal szemben mindenesetre ők képviselték azt a törekvést, hogy a zsidóság életét el kell szigetelni a hellénista görög-római hatásoktól. Később az ő irányuk győzött, és lehetővé tette nemcsak a zsidóság nemzeti különállását, hanem ugyanakkor fennmaradását is a szüntelenül változó körülmények között. Egy további út volt az esszénusoké, akikben annak a buzgólkodó „haszíd” pártnak az utódait kell látnunk, amely a K. r. előtti 2. században kiűzte a Makkabeus-szabadságharcot a hellénista görög uralom ellen. Messiásváró vallást fejlesztettek ki, és készültek a végső fegyveres leszámolásra a rómaiakkal. Utóbb ők robbantották ki a zsidó-római háborút, amely Jeruzsálem pusztulására vezetett. A szelíd, jámboran vallásos zsidók útja az anávim nevet viselte. Nevezték őket Izrael szegényeinek is. Lelkületük a zsoltárok vallásosságát tükrözte. A jézushívók útja melléjük sorakozott fel.

Az első jeruzsálemi egyházközség tagjai elenyésző kezdeti számuk ellenére közismertek voltak, és eleinte közmegebecsülést élveztek: „az egész nép szeretetében álltak” (ApCsel 2,47). A legfőbb zsidó hatóság, a „főtanács” is hamarosan felfigyelt rájuk, és akadályozni próbálta az apostolok működését. A főtanács tagjai, illetőleg a szaddúceus főpapság és az előkelők, első ízben csak fenyegették az apostolokat (ApCsel 4,1-22), másodízben – szintén a szaddúceusok – fogságba vetették és megbotoztatták (ApCsel 5,17-42). Amíg azonban Pontius Pilatus átmenetileg Rómában tartózkodott, mert a császár maga elé idézte, a tömeg, kihasználva a helytartó távollétét, a város falain kívülre hurcolta és kövekkel agyonverte az apostolok munkatársát, a bátran vitatkozó Sztephanoszt. Az egyház első vértanújának meggyilkolása után egyszerre üldözés kezdődött a jeruzsálemi egyházközség ellen, letartóztatásokkal nem csupán Jeruzsálemben és környékén, hanem még távolabbi vidékeken is. Elen járt benne egy Saul nevű vakbuzgó fiatal törvénytudó farizeus, egyúttal görög műveltségű római állampolgár, aki a jeruzsálemi főtanács megbízó levelével felszerelve nyomozott a városok zsinagógáiban a jézushívók után. Damaszkuszba irányuló utazása folyamán hirtelen ellenkező meggyőződésre jutott, egy látomása hatására az egyház buzgó apostolává lett, sőt üldözőből üldözötté. Ő a későbbi Szent Pál.

Az apostolok jórészt elszéledtek Jeruzsálemből. Térítő és egyházközség-alapító tevékenységüket kiterjesztették görögökre, azaz nem-zsidókra is. Ebben maga Péter apostol járt elől, amikor a közeli kikötővárosban, Caesareában megkeresztelte Cornelius római századost egész családjával együtt. De kiváltképp Syria tartomány fővárosában, Antiokheiában alakult is jelentős egyházközség részben megkeresztelt zsidókból, részben megkeresztelt pogányokból. Ott kezdték a hívőket keresztényeknek nevezni (krisztianoi; Krisztus-pártiak), ami a kívülálló tömeg szájában eredetileg gúnynév volt, de a tanítványok nem bánták, sőt szívesen vállalták.

A egyes összetételű egyházközségekben mutatkozott meg a kereszténység *első válsága*. A zsidóból lett keresztények azt kezdték követelni, hogy a volt pogányok is előbb zsidóvá legyenek. Égetően vetődött fel a kérdés, hogy kötelezik-e a volt pogányokat is Mózes törvényei: nevezetesen, hogy meg kell-e tartaniuk a rituálisan „tisztátalan” ételek tilalmát, vagy ehetnek például disznóhúst és egyéb „nem-kóser” húsokat (amelyekben visszamaradt

valami az állat véréből). Továbbá, hogy húsvét idején kovásztalan kenyeret kell-e fogyasztaniuk, a férfiakat pedig körül kell-e metéltetniük. Ez az utóbbi volt a legsúlyosabb követelmény, amit a zsidókból lett keresztények elvártak a hívővé lett pogányoktól. Csakhogy nagyon útját állta volna a kereszténység terjedésének, noha Jézus Krisztus minden ember számára meghozta az üdvösséget. Már előzőleg is sok volt az olyan „istenfélőnek” nevezett pogány, aki elfogadta ugyan az ószövetségi kinyilatkoztatást, de csak azért nem lett „prozelitává”, azaz teljesen zsidóvá, mert nem akarta alávetni magát a körülmetélés szertartásának. Ezért volt jóval több a női prozeliták száma, mint a teljesen zsidóvá lett „istenfélő” férfiaké. Pál apostol véleménye az volt, hogy a kereszténységben már a volt zsidókat sem kötelezi Mózes törvénye, mert a mózesi „ószövetség” csak előkészítője volt a krisztusi „újszövetségnek” (Gal 3,19-29; Kol 2, 4-15).

A kínos kérdés megvitatására az apostolok 49-ben (vagy 50-ben) zsinatra gyűltek össze Jeruzsálemben. Ez az *apostoli zsinat* az egyházközség jelenlétében meghallgatta Péter és Pál (az egykori Saul) beszámolóját eljárás módjukról, és a térítés munkájában a Páltól elért nagy eredményekről. Végül úgy döntöttek, hogy a mózesi törvény nem kötelezi a megkeresztelt pogányokat (ApCsel 15,1-35), bár néhány előírást egyelőre mégis életbe léptettek számukra, például a fojtott állatok hújának tilalmát, hogy megkönnyítsék az egyházban a volt zsidók és a volt pogányok súrlódásmentes együttélését. Különben még egy asztalhoz ülni sem lettek volna hajlandók.

Kereszténység és zsidóság útjának szétválasztása nem volt sem magától értődő, sem könnyű feladat. Az apostoli zsinat rendelkezésének végrehajtása sokaknál oly lelki ellenállásba ütközött, mint amilyeneknek korunkban a II. vatikáni egyetemes zsinat korszerűsítő rendelkezései ki vannak téve. Maga Péter apostol sem bizonyult következetesnek. Ez vezetett Pál híres antiokheiai esetére, amikor is szembeszállt Péterrel. Szemére hánytá elbátoratlanodását, sőt kétszínűséggel és nem-evangéliumi viselkedéssel vádolta meg az egyházközség nyilvánossága előtt (Gal 2,11-14). Nincs azonban tudomásunk arról, hogy a két apostol emiatt meghasonlott volna egymással, hiszen Péter elvileg maga is egyetértett Pállal (vö. ApCsel 11,2-11), és Pál viszont más esetekben éppen Péter „kétszínű” viselkedését látta jónak követni: körülmetéltette apostoli munkatársát, a pogány apától származó Timóteust (ApCsel 16,3-5), Jeruzsálemben járva pedig zsidó áldozatot mutatott be önmagáért és társaiért (ApCsel 21,19-26). A jeruzsálemi zsinat bölcsen mértéktartó határozatai által a fiatal egyház mindenestre túljutott egy létét is veszélyeztető súlyos válságon.

A keresztényeknek nem volt többé maradásuk a zsinagógákban a meg nem keresztelt zsidók ellenszenvé miatt. Létrehozták tehát a maguk zsinagógáit, hiszen minden tíz zsidó férfiúnak jogában állt külön zsinagógát alapítani. A római egyházközség még évszázadok múlva is úgy tudta, hogy Jézus egyháza a megkeresztelt zsidók és a megkeresztelt pogányok testvéri közössége. Ezt számos művészeti emlék (felirat, mozaik) tanúsítja.

A júdeai zsidóság az 1. és 2. évszázad folyamán három nagy szabadságharcot is indított, hogy lerázza a római hódoltság igáját. A Birodalom súlyos áldozatok árán is leverte végül a zsidó felkeléseket. A júdeai keresztények idejében elmenekültek a hadszíntérről. A győztesek lerombolták a jeruzsálemi templomot, és ezzel véget vetettek a pompás zsidó templomi szertartások vonzóerejének. A harmadik felkelés (132–135; után Hadrianus római császár Jeruzsálemet teljesen elpusztította és a helye mellett új pogány várost – Aeliá-t – alapította, ahová zsidóknak belépniük sem volt szabad.

Jeruzsálem pusztulása nemcsak a zsidóság történetében idézett elő jelentős fordulatot, hanem az egyház sorsában is. A „szent város” megsemmisülése első központjától fosztotta meg a kereszténységet. Magával hozta, hogy a birodalmi főváros, *Róma*, Péter apostol utódainak székhelye váljék a kereszténység új központjává.

A kereszténység nagy megbecsüléssel tartozik a zsidó vallásnak. Keresztény szemmel nézve nagy történelmi érdemük, hogy igen fontos tényezője voltak a kereszténység meggyökérségének. Birodalom szerte mindenhol működtek zsinagógák a számottevő városokban. Ott rendszeresen olvasták az ószövetségi szent könyveket, köztük a próféták iratait, amelyekre a keresztény igehirdetés elsősorban támaszkodhatott. Sőt az Ószövetség „Hetvenes” (Septuaginta) görög fordítását, amelyre a szétszórtságban élő zsidóság zsinagógaiban volt elsősorban szükség, nem zsidók is széles körben olvasták. Ez a fordítás teremtette meg azt a görög szókincset és nyelvi kifejezés-készletet, amelynek segítségével a görögül beszélő vidékeken megszólalhatott a keresztény igehirdetés.

2. Válság a birodalmi kapcsolat miatt

A Római Birodalom császárai hosszabb-rövidebb megszakításokkal 64-től kezdve három évszázadon át üldözték a keresztényeket. Épp a legderekabb császárok, akik szívükön viselték a birodalom belső szilárdságát és erejét. Birodalmuk ugyanis igen sok nemzetből tevődött össze egységes szervezetté a központi kormányzó hatalom alatt. Úgy látszott, hogy az egybetartozást a római vallás biztosítja. A római Capitolium három fő istenségének, Juppiternek, Junónak és Minervának birodalom szerte minden városban temploma állott, sőt templomokat emeltek magának az államnak, Róma istennőnek. Oltárok álltak a mindenkori császár szobra előtt, ahol szintén tömjénnel áldoztak. Ez a császár-imádás főként a keleti tartományokban szólt a császár személyének. Ott tudniillik a római hódítás előtt is isteni tiszteletet kívántak maguknak az egyiptomi és a szíriai uralkodók. A birodalom nyugati felében inkább a császár védő szellemének (geniusának) járt az áldozatbemutatás. Aurelianus császár (270–275) - anélkül, hogy az előbbi cselekményeket eltörölte volna – a győzhetetlen Napistent nyilvánította a birodalom urává, akit általában Mithrász perzsa fényistennel azonosítottak (Sol Invictus Mithras Dominus Imperii Romani). A többi istenség tisztelete sajátos módon jól megfér a Nap imádásával és a császár-kultusszal, sőt még a hagyományos helyi isteneket is sikerült azonosítani Juppiterrel vagy egy más római istenséggel.

A keresztény egyistenhit viszont kizárta bárki vagy bármi másnak istenítését. A keresztények rendszeresen imádkoztak a birodalom és a császár jólétéért, de elutasították a császárnak bemutatandó áldozatokat, a pogányok isteneit pedig gonosz szellemeknek tekintették. A mereven egyistenhívő zsidók sem voltak hajlandók megbékülni a pogánysággal, csakhogy nemzetük már Iulius Caesartól megkapta a vallásszabadságot. Jáhve kizárólagos tisztelete így egy kiváltságolt nemzeti kisebbség vallása volt, mások körében alig terjedt, nem veszélyeztette az államvallás létét, és így nem jelentett veszedelmet a birodalomra. A kereszténység azonban rohamosan terjedni kezdett. Nem volt nemzeti vallás, és hódított szinte kezdettől az előkelő római családok körében is. Az első törvényt Nero császár hozta ellenük 64-ben, megtiltva, hogy keresztények létezzenek. A keresztényekre fogta ugyanis Róma belvárosának felgyújtását, és megtorlasként kivégeztetett cirkuszában egy nagy tömeg keresztényt trónra léptének tizedik évfordulóján (decennalia), 64. október 13-án. A bőséges vérontás – a kortársak nézete szerint – növelni volt hivatva az uralkodó életerejét. Ekkor feszítették keresztre Péter apostolt is, aki éppen Rómában tartózkodott. A derék Traianus császár is kivégezni rendelte a hitükhöz állhatatosan ragaszkodó keresztényeket, de nem nyomoztatott utánuk; szabályszerű feljelentést és büntető bírói eljárást kívánt ilyenkor (98–117). Decius császár (249–251) már kínzásokkal próbálta hittagadásra bírni a híveket; Valerianus pedig (253–260) kiváltképp a keresztény papságot üldözte, és még a temetői összejöveteleket is szigorúan tiltotta. A kereszténység ennek ellenére terjedt: beigazolódott Tertullianus szava: „Magvetés a keresztények vére hullása” (†220 után).

Az utolsó nagy keresztényüldözés előtt az egyház néhány évtizeden át békét élvezett. Itt-ott szép keresztény templomok is épültek. Amikor Diocletianus császár 301-ben rendelettel szabályozta a munkabéreket és az iparcikkek árát, a zömmel már keresztény kézműves társadalom elégedetlenkedni kezdett. A császár erre több rendeletet adott ki az egyház ellen. Megtiltotta a hívek összejöveteleit, leromboltatta templomaikat, beszolgáltatatta az egyházi könyveket és irattárakat, mindenkitől igazolást kívánt pogány áldozat bemutatásáról, és kínzással akarta rábírní a vonakodókat. Az egyiptomi keresztények új időszámítást kezdtek: a vértanúk korát, de sajnálatosan sok hittagadó is akadt. Diocletianus végül megcsömörlött az uralkodástól, és 305-ben lemondott. Utódai alatt némi enyhülés is bekövetkezett.

Ekkor jött a nem remélt fordulat. Egy római császár, aki nyugatnak, majd hamarosan az egész birodalomnak ura lett, a „Nagy” I. Constantinus (324–337), 313-ban türelmi rendeletet bocsátott ki, amelyben megadta minden vallás számára a legteljesebb szabadságot, sőt visszaadta az egyház államosított javait is. Korszakalkotó lépése az volt, hogy a kereszténységet a Római Birodalom összekapcsoló tényezőjévé kívánta tenni, a pogányság addigi szerepét szánva neki. Összeépítette az egyházat a római államszervezettel. A birodalom zavartalan nyugalomának szolgálatába kívánta állítani a kereszténységet, elsősorban a keresztény papságot, a klérosz-t. Igaz, a keresztények létszáma messze járt még attól, hogy túlnyomó legyen: nem volt több az összes lakosság 10 %-ánál, és éppen Rómában, a birodalom milliónál jóval több lakost számláló fővárosában nem volt több híve negyvenezenél. Volt azonban klérusa hasonlóan a félelmetesen erős ellenség, a Perzsa Birodalom államvallásának mágus-klérusához, amely az ottani államhatalom főerőssége volt. A római pogányság ilyennel nem rendelkezett, a keresztény klérustól viszont lehetett remélni hasonló szolgálatokat. Így érthető, hogy Constantinus barátkozni kezdett a püspökökkel, és számos előjogban részesítette a keresztény papságot. Mint császár a pogány főpap (pontifex maximus) méltóságát továbbra is viselte, de áldozatot már nem mutatott be személyesen; hitt Jézus Krisztusban, sőt halálos ágyán meg is keresztelkedett.

A császári egyházpolitika azonban hamarosan válságra vezetett. Constantinus egyszer csak ráébredt, hogy a kereszténység maga sem egységes, noha a birodalom egységben-tartását várta tőle. Az egyházat tudniillik egy mindjobban elharapódzó eretnek-mozgalom osztotta két pártra. Areiosz egyiptomi keresztény pap mozgalma, az *ariánizmus* fordult szembe a „Szentháromság-egy-Isten”: Atya, Fiú, Szentlélek hagyományos hitével. Constantinusnak megbízható értesülései voltak, hogy az ariánizmusnak nagy tömegek a hívei a birodalom keleti felében. Nemcsak az Areiosztól költött mozgalmi dalok terjesztették, hanem hogy a keresztény tanítás új értelmezése jobban megfelelt az újplatóni filozófián iskolázott, görögül beszélő városi lakosság gondolatvilágának. Sokkal kézenfekvőbb volt számukra, hogy a Fiúisten, akit a görög János-evangélium Logosz névvel illet, nem szoros értelemben vett Isten, hanem az Atyaisten kiáramlása, vagyis teremtmény („volt úgy, hogy még nem volt”).

Constantinus a saját meggyőződése szerint a birodalom belső békéjének megalapozója volt (fundator quietis). Püspök barátaihoz fordult tehát: „Adjátok vissza nyugodt napjaimat és zavartalan éjszakáimat!” Egyetemes (birodalmi) zsinat összehívását javasolták neki. A császár tehát 325-re meghívta birodalma összes püspökeit a kis-ázsiai Nikaiába (latinul Nicaea), ahol egy nyári palotája állott. Megengedte, hogy az állami postajáratokat díjtalanul vehessék igénybe az utazáshoz. Mégis inkább csak a birodalom görögül beszélő keleti feléből jöttek össze. Az új fővárosba, az Európa legkeletibb csücskében épülő Konstantinápolyba még nem hívhatta őket a császár, mert a város építkezései ott még folyamatban voltak.

Háromszáznál több püspök volt jelen. A zsinat hitvallást fogalmazott, amelybe beiktatta, hogy az Atyaisten és a Fiúisten egylényegű (homoúsziosz). Ebben mind megegyeztek, csupán öt püspök szavazott ellene, de közülük végül csak ketten merészeltek állhatatosak

maradni. Őket Areiosszal együtt száműzte a császár. Constantinus igen emelkedett hangulatban bocsátotta el a résztvevőket. Örült, hogy az államnak oly kellemetlen vita egyszer s mindenkorra lezárult. De utóbb csalódnia kellett reményében. A birodalom vallási békéje nem állt helyre.

Az öreg Constantinus erre ariánusokkal vette körül magát, és száműzte a katolikus párt vezéregyéniségét is, Athanászioszt, az egyiptomi Alexandria főérsekét. Constantinus utódai, II. Constantius és Valens már nyíltan ariánusok voltak. Magatartásuk államérdeknek látszott, hiszen ha Krisztus nem Isten, akkor az egyház alá van vetve az államnak. A birodalom nyugati felének lakossága püspökeivel együtt katolikus kívánt maradni. Ám a császárok nyomást gyakoroltak a helyi zsinatokra, a vezetésre hivatott katolikus püspökökre számkivetés várt, fontos városok püspöki székeibe ariánusok kerültek. A császárok feltételül szabták a birodalomba betelepülni kívánó pogány germán népeknek (keleti és nyugati gótoknak, vandáloknak, heruloknak, burgundoknak és longobárdoknak), hogy az ariánus hitet elfogadva keresztelkedjenek meg. Ennek a korszaknak jellemzésére írta később Hieronymus (Szent Jeromos egyházatya, †420), hogy „nyögött a földkerekség, mert azon vette észre magát, hogy ariánussá változott”.

Az ariánusok azonban – hatalmaskodó magaviseletük ellenére – nem tudták kihasználni fölényüket, ügymás közt is megoszlottak, és eltérő nézeteken, részletkérdéseken vitatkoztak. A katolikusok viszont egységesek maradtak, és új vezéregyéniségek emelkedtek ki közülük: Baszileiosz kappadokiai főérsek (†379) és püspök-munkatársai Keleten, Nyugaton pedig Ambrosius (†397) Milánó püspöke. II. Constantius császár 361-ben meghalt, az utolsó ariánus császár pedig, Valens alul maradt és eltűnt a nyugati gótokkal vívott Hadrianopoliszi csatában, 378-ban.

A 379-ben trónra lépő erélyes I. („Nagy”) Theodosius császár a nikaiai katolikus hitvallás alapján kívánta újra összefogni birodalmát. Ez nem is volt számára túlságosan nehéz feladat, mert mind a görög, mind a latin lakosság hamarosan megutálta a betelepültekből egyszerre megszállóvá lett, erőszakos germán népeket.

476-ban a nyugat-római császárok sora megszakadt. Helyükben a germánok nem tudtak tartós királyságokat alapítani. Ariánus vallásuk nem bizonyult államalkotó tényezőnek, mert Itália és Gallia magát rómainak érző katolikus lakossága nem volt hajlandó összeolvadni velük. Sajátos kivétel lett a szintén germán frank nemzet, amely elsőnek fogadta el a kereszténységet katolikus formában, királyának Klodvignak vezetésével 496-ban. Gallia katolikus lakossága összeházasodott velük, és keveredésükből jött létre a francia nemzet, amely így a katolikus egyház első, „legidősebb leánya” lett a középkori Európában. Nyomukban utóbb a nyugati gótok, a burgundok és a longobárdok is katolikussá lettek, de már későn. A burgundokat a frankok, a longobárdokat a németek hódították meg, a nyugati gótok pedig – a spanyol félszigeten – hét évszázadon át mohamedán uralom alá kerültek. A válság-helyzet végképp megoldódott. Ariánizmus ma már nem létezik. Csak a történelem foglalkozik vele.

3. Keleti és nyugati kereszténység ketté szakadása

A Római Birodalom keleti és nyugati fele között egyre nagyobb idegenkedés mutatkozott. A görög nyelvet egyre inkább felejtő és latinul beszélő Nyugat nem sértődött ugyan meg azon, hogy az ősi Róma már nem birodalmi főváros, hiszen a császárok nyugati székhelye előbb Milánóba tevődött át, majd pedig a jobban védhető és tenger-közeli Ravennába. Amikor a nyugati császárok sora megszakadt, a latinul beszélő világrész természetesnek találta, hogy Kelet és Nyugat közös uralkodója a Bizáncból átépített Konstantinápolyban, az

„új Rómában” székel. A „régí Róma” beletörődött, hogy egykor milliós lakossága egyre gyérül, és a város egy vidéki központ színvonalára süllyed.

Az elidegenedést Kelet kezdte el. A keletiek lenézték és barbárnak tartották Nyugatot, amely az elmaradott germán népek szállásbirtoka lett. Túlnyomórészt Keleten működtek a nagy egyházatyák, akiktől a nyugati kereszténység csak tanulhatott. Keletnek nagy könyvtárai, magas színvonalú tudománya és művészete volt; Konstantinápolyban egyetem működött. A kereszténység két felének elszakadása (görögül: szkizma) voltaképpen a lelkekben kezdődött, és utóbb lett gyakorlati valósággá és – sajnálatosan – véglegessé. A tényleges elszakadás a válsághelyzetek három szakaszára tagolódott:

I. A képrombolás (ikonoklászisz)

Izauriai León császár (717–741) első szentkép-ellenes rendeletét 726-ban adta ki. A történettudomány mindmáig nem tudta maradéktalanul tisztázni, mi volt a képek ellen indított makacs hadjárat elegendő oka. A keleti keresztények képtisztelete valóban megrendszabályozásra szorult. Számunkra szinte hihetetlen kinövési szinte a pogány kor burkolt visszajárását mutatták. A szentképek (ikon-ok) szerepelhettek keresztyszülöként, és részt vehettek az ünnepi lakomán. Tanúként jöhettek szóba üzletkötéseknél. Se szeri, se száma nem volt a könnyező, vérző, beszélő, sőt éneklő ikonoknak (mint ahogy a pogányságnak is voltak valaha belül üres, beszélő istenszobrai). A keresztény ókorban a püspökök közt is volt egy puritán, képellenes irány. Szalamiszi Szent Epiphániosz egyházatya maga is képromboló volt (†403). Ám Izauriai León aligha ösztönözték ilyen elméleti szempontok. Talán a szerzetesek monostorain akarta megtorolni, hogy ők, akik az ikonok előállítói és forgalomba hozói voltak, egyúttal ellene szegültek minden császári beavatkozásnak az egyház életébe. Vagy talán jó viszonyra törekedett a birodalmat fenyegető muszlim arab világgal, és II. Jezíd damaszkuszi kalifa példáját követte, mert ő három évvel korábban, 723-ban tiltotta meg a szentképek használatát az iszlám hódoltsága alatt élő keresztények templomaiban. Érdekes azonban, hogy a képtisztelet legnagyobb nevű védelmezője, Damaszkuszi Szent János szerzetesap (†749) a Római Birodalom határain kívül, épp a kalifa alattvalójaként írhatta meg bántatlanul vitáirait.

A pápa Rómában természetesen nem helyezte a császár képellenes rendeleteit, és egy római helyi zsinaton vissza is utasította. Amikor a császár nyugati helytartója karhatalommal próbált fellépni II. Gergely pápa (715–731) ellen, néplázadás tört ki. A császári helytartót – a ravennai exarchát – elűzték. León császár erre megtorlásképpen a konstantinápolyi pátriárka egyházi joghatósága alá rendelte Szicíliát, Bizánc itáliai tartományait és a balkáni Illyricumot, amelyek addig a pápa joghatósága alá tartoztak. Kiváltképp Illyricum elcsatolása lett végzetes a jövő szempontjából. Az a terület lett a bolgárok megtérítésének színhelye és így versengés tárgya a két pátriárkátus, a római és a konstantinápolyi között. A joghatósági terület elcsatolása akkor sem szűnt meg, amikor Iréné császárnő a II. nikaiai egyetemes zsinaton helyreállította az egyház egységét. A zsinat jóváhagyta a képeknek helyes értelemben vett tiszteletét (787). Iréné utódai alatt a képrombolás még egyszer fellobbant, ám az utolsó képromboló császár özvegye, Szent Theodóra újra zsinatot hívott össze, amely megerősítette a II. nikaiai zsinat döntéseit. A képtisztelet újra jogaiba lépett. A konstantinápolyi császári palota kertjében pompás új templom („Nea”) épült, amelynek mennyezetét és minden falát szentek képei díszítették.

II. A Phótiosz-ügy

Szent Ignátiosz konstantinápolyi („oikúmenikosz”) pátriárka meg nem alkuvó egyéniség volt a császári egyházpolitikát ellenző, szerzetesi pártból. 858-ban, vízkereszt ünnepén

nyilvánosan megtagadta a szentáldozást Bardasz alcsászártól, a részeges ifjú császár egykori nevelőjétől, aki valójában uralkodott helyette. A pátriárkát természetesen lemondatták. Helyébe a császár akarata folytán egy udvaronc került, egyébként korának legműveltebb embere, a konstantinápolyi egyetem tanára, Szent Phótiosz. A szokásnak megfelelően „trónfogaló levélben” mutatkozott be pátriárka-társainak, köztük a római pátriárkának, Szent I. Miklós pápának. A pápa szerette volna Phótiosz elismerésének feltételévé tenni a bolgár térítés átengedését, és evégett követeket küldött a keleti fővárosba. A pápai követek ott Phótiosz pártjára álltak, és elismerték Ignátiosz letételét. Ignátiosz fellebbezett a pápához. Erre Miklós pápa megbüntette hűtlen köveit, Phótioszt pedig kiközösítette 863-ban. Phótiosz a kiközösítésre ellentámadással felelt. A bolgároknak és Kelet összes püspökeinek levélben hozta tudomására a nyugatiak által elkövetett „tévedéseket”: főként a papi nőtlenség kötelezővé tételét; és annak betoldását a nikaiai hitvallás szövegébe, hogy a Szentlélek a Fiútól is („Filioque”) születik. A többi három keleti pátriárka (az antiokheiai, az alexandreiai és a jeruzsálemi) is felkarolta Phótiosz ügyét.

Néhány év múlva I. Baszileiosz társcsászár meggyilkolta a részeges III. Mihályt, és egyeduralkodóvá lett helyében. Természetesen eltávolította a közéletből elődjének párthíveit. Phótiosz is megbukott, és Ignátiosz került vissza a pátriárkai trónusra. Ignátiosz visszaállította a jó viszonyt a római szentszékkal, de a bolgárok fölötti joghatóság odaengedéséről hallani sem akart. A kiközösítést csak úgy kerülte el, hogy idejében meghalt (877). Egy újabb pápai követség – nagy meglepetésére – Phótioszt találta a pátriárkai székben.

Phótiosz másodszori pátriárkasága idején már igen bölcsen viselkedett. Mindenben alávetette magát a pápának, és a maga részéről lemondott a bolgárok fölötti joghatóságról is (a császári politika ezt úgy sem engedte végrehajtani). Az az idő szerinti pápa, VIII. János megerősítette méltóságában Phótioszt. A római követek saját kezűleg öltöztették fel a pápa-küldötte gyönyörű liturgikus ruhába 879-ben. A kínos szakadás tehát megszűnt. Tényezői közül I. Miklóst a római egyház avatta szentté, Phótioszt a konstantinápolyi egyház, Ignátioszt pedig mind a kettő.

III. A „kovásztalanok” (azüma) kérdése

A szkizma történetének harmadik és igen látványos válsága a 11. század közepén zajlott le. Azzal kezdődött, hogy a kovásztalan kenyér (ostya) liturgiai használatát helytelenítő Kérulláriosz Mihály konstantinápolyi pátriárka (1042–1054) bezáratta a keleti fővárosban működő latin szertartású templomokat. Tudni való, hogy eredetileg maguk a keresztény hívek ajánlották fel a templomban az áldozatra szükséges házi sütésű kenyeret, mégpedig búzalisztból kovással készített kenyeret Keleten és Nyugaton egyaránt. A keleti (görög szertartású) kereszténységben máig él ez a szokás; Rómában viszont, valamikor a 9. és 11. század között a papság kezdte sütni a kenyeret, de olyant, amilyent Jézusnak kellett használnia a zsidó húsvéti vacsora alkalmával, vagyis kovásztalant. Ezt az újítást Konstantinápolyban nagy ellenszenvvel nézték. Az uralkodó Kónsztantinosz Monomakhosz császár azonban (1042–1054) nagyon rászorult a Nyugat és a pápa segítségére részint az arabok ellen, akik a 9. század folyamán elfoglalták Szicíliát, részint a Dél-Itáliában terjeszkedő normannok ellen, akik szintén birodalmi területet tartottak hatalmukban. A császár tehát, és kívánságára a pátriárka is békülékeny hangú leveleket küldtek Rómába IX. Leó pápához (1048–1054). A pápa erre háromtagú követséget indított útnak Konstantinápolyba. A bizánci liturgiában a „Filioque” elfogadása (1014) óta – és a pápaság normann-politikájának ingadozása miatt – már nem említették a pápa nevét sem. Most nyílt meg tehát a jó alkalom a megszakadt közösség helyreállítására.

Kérulláriosz Mihály nem volt hittudós érdeklődésű főpap. Hatalmi politikus volt: székének méltóságát és a császári hatalmaskodástól való függetlenségét védte. Egyházi pályára lépte előtt császár szeretett volna lenni, és részt vett egy balul sikerült összeesküvésben. Mint pátriárka is császárt buktatott, és császárt emelt trónra. Hatalmi önérzetére jellemző, hogy a bizánci főpapok közül elsőnek kezdte viselni a császári bíborcipőt és a liturgiában az addigi püspöki miseruha (a kereszt-hímzésekkel borított „polüsztaurion” helyett) a császári díszruhát, a „szakkoszt”. Egy ilyen lelkületű pátriárkával folytatandó eredményes tárgyaláshoz a legtapintatosabb pápai diplomáakra lett volna szükség.

A pápai küldöttség vezetője Humbertus silva-candidai kardinális-püspök, bencés szerzetes, sajnos, nem ilyen természetű férfiú volt. Kérlelhetetlen kemény reformmember, aki otthon kíméletlenül harcolt az egyháziak életében mutatkozó hibák ellen. Ama kevesek közé tartozott, akik Nyugaton még tudtak görögül, és így tolmács nélkül vezethette a tárgyalásokat a latinul már nem értő görögökkel. Nem volt hajlandó térdre borulva homlokával érinteni a padlót a pátriárka előtt, noha Kérulláriosz feltétlenül megkövetelte volna ezt a tiszteletadást. Már kezdettől oly fölényeskedő támadást intézett a pátriárka ellen, hogy az nem is volt hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni, talán egyetlen alkalommal sem fogadta a követeket. A pápa követei tehát csak a császárral tárgyaltak. Humbertus elkövette azt az ügyetlenséget, hogy még előhozakodott a „Filioque” kérdésével is, amelyről a nem-teológus Kérulláriosz addigélé nem is hallott.

Humbertus kiközösítő bullát fogalmazott görögül, és benne az ókori eretnokségek egész sorozatát írta a pátriárka rovására. Az okmányt 1054. július 16-án a bizánci papság jelenlétében letette a Hagia Szophia főszékesegyház oltárára. A követek ezután még a város porát is leverték lábukról, és a kikötőbe távozva hazautaztak. Néhány nappal rá Kérulláriosz zsinatot tartott, átokkal sújtotta az „istentelen írásművet” vagyis a kiközösítő bullát, és természetesen kiközösítette annak szerzőjét mindazokkal együtt, akik vele egyetértenek. A pátriárka zsinata a nyugatiakat a hit megrontóinak nevezte a „Filioque” miatt, és azzal vádolta őket, hogy nem tisztelik az ikonokat és a szentek ereklyéit, papjaik borotválkoznak, püspökeik gyűrűt viselnek, a nyugatiak szerdán húst esznek, böjti napokon tejes ételeket fogyasztanak. Kónsztantínosz Monomakhosz császár nem helyeselte a pátriárka eljárását, de ellenállnia a trónjába kerülhetett volna, mert Kérulláriosz felbolydította a főváros népét.

Komnénosz Izsák császár, egy új uralkodóház alapítója, akit állameszély útján éppen Kérulláriosz emelt trónra, önállóságát féltette a hatalmas főpaptól. Egy alkalmas pillanatban foglyul is ejtette. Törvény elé azonban nem sikerült állítania, mert a pátriárka a fogságban meghalt. A következő császár szentté nyilvánította.

A kortársak korántsem látták oly végzetesnek az 1054-es eseményeket, mint mi. Ők már hozzá voltak szokva a két legfőbb pátriárkái szék közti feszültségekhez és szakításokhoz. Kálmán királyunk aggodalom nélkül hozzáadta Piroskát, Szent László király leányát Komnénosz II. János császárhoz (1118–1143). Az igen jótékony Árpádházi Piroska a trónon felvette az Iréné nevet. A bizánci egyház szentté avatta. Dúkász VII. Mihály császár üdvözlő követséget küldött Rómába VII. Gergely pápa trónra lépte alkalmából 1073-ban. A keleti pátriárkátusok – a konstantinápolyi kivételével – továbbra is sokáig kapcsolatot tartottak a pápával. Az első kereszties háború harcosai a Szentföldre vonultukban meggyóntak a görög papoknál, és megáldoztak kezükből.

Jóvátehetetlenül elmergesítette azonban a szakadást a 4. kereszties hadjárat 1204-ben. A nyugati harcosok trónjára segítettek egy görög trónkövetelőt, az viszont nem volt hajlandó ennek fejében megfizetni nekik a továbbhajózás útiköltségét. Erre elfoglalták és kifosztották Konstantinápolyt, hajórakomány-számra vitték el Nyugatra az egyházi mükincseket, az ikonokat, az ereklyéket. Balduin flandriai gróf lett a császár, és egy velencei latin pap ült a pátriárkai székbe. Kelet és Nyugat hittani és egyházfegyelmi ellentéteihez ettől fogva

olthatatlan nemzeti gyűlölködés járult a görögök részéről. Ez hiúsította meg a császárok többszörös kísérleteit a szkizma megszüntetésére, ami szükséges lett volna a török hódítás feltartóztatására is.

Századunkban a keresztény egységre-törekvés (oecumenismus) korát éljük. VI. Pál pápa 1964-ben személyesen találkozott I. Athénagorász pátriárkával Jeruzsálemben, majd Isztambulban is felkereste; a pátriárka pedig viszonzta a pápai látogatást a Vatikánban. Szintén VI. Pál a II. vatikáni egyetemes zsinat egy befejező tényeként 1965. december 7-én latin okmány kibocsátásával ünnepélyesen visszavonta a 900 éve Humbertustól kimondott kiközösítést, és egyidejűleg I. Athénagorász – konstantinápolyi székhelyén – szintén okmány kihirdetésével vonta vissza a Kérulláriosz-féle kiközösítést. De az egység helyreállításától még nesség járunk.– Ám a keleti püspökök egy-egy csoportja már régen tartós egységre lépett a pápával: a lengyelországi ukránok 1596-ban, a magyarországi rutének 1646-ban és az erdélyi románok 1698-ban. Ők az úgynevezett „görög katolikusok”.

4. Válság a feudalizmus miatt

A bizánci-római császárok Itáliát – Rómával együtt – birodalmuk részének tekintették, de a századok folyamán már nem volt megfelelő katonai erejük, hogy meg is tartsák maguknak. Mióta a longobárdok 568-ban benyomultak Itáliába, a pápai Rómát a megszállás és a megsarcolás állandó veszedelme fenyegette. A bizánci-római császár helynöke, a „római patricius” címet viselő ravennai exarcha tehetetlen volt, sőt 751-ben a méltósága is megszűnt. Róma lakossága és a környékbeli nagyurak közt volt még egy számottevő bizánci párt, a pápák azonban egyre inkább a katolikus frank királyságra kívántak támaszkodni, saját függetlenségük érdekében. „Kis” Pippin (Pépin le Bref) „háznagy”, egy uralkodni képtelen frank király helyettese, magához ragadta az uralmat. II. István pápa frank földre menekült a longobárdok elől, a Párizs melletti Saint Denis-ben Pippint szent olajjal királlyá kente 754 húsvétján, és római patriciussá nevezte ki, jogot adva ezzel neki beavatkozni Róma belügyeibe. Pippin hadsereggel jött Itáliába, meghódította a longobárdokat, és elfoglalta Közép-Itália tartományait. Ez utóbbiakat „Szent Péternek ajándékozta”, letéve a városok kulcsait a főapostol sírjára 756-ban. Így lett Róma püspöke egyszersmind egy jelentős itáliai állam, az „Egyházi Állam” királyává. Pippin fia, Nagy Károly frank király megfékezte Rómában a bizánci pártot és megismételte atyjának adományát; III. Leó pápa viszont 800 karácsonyán Szent Péter sírjánál római császárrá kiáltotta ki és koronázta meg. Az új császár méltó volt címére. Bár írni-olvasni nem tudott, csak vívni, úszni, lovagolni, hadat vezetni és birodalmat szervezni, rendet tartott és fontos törvényeket alkotott birodalmában, mely az Atlanti-óceántól a Dunáig terjedt, felölelve Pannóniát, a mai Dunántúlt is.

Nagy Károly fiai feldarabolták a birodalmat egymás közt. Így két maradandó királyság jött létre, Franciaország és Németország. A császári méltóság némi ingadozás – és 924-től 962-ig tartó szünetelés – után végre a német királyokon állapodott meg. Madarász Henrik német király, a szász uralkodóház alapítója, nem kívánta még egyházi szertartással szentesíteni uralmát. Fia azonban, I. („Nagy”) Ottó (936–973) minden lehetőséget megragadott, hogy Nagy Károly életművének folytatója legyen. Aachenben, Károly sírjánál koronáztatta meg magát német királlyá, majd megszerezte II. Rudolf burgundi királytól „Nagy Constantinus lándzsáját”, ami az itáliai ügyekbe való beavatkozás jogcímét jelképezte. Hadjárattal megszerezte Észak-Itáliát (Lombardiát), és feleségül vette Rudolf leányát. Erre önként megnyílt előtte Róma kapuja. 962. február 2-án megkapta a császárrá avatást és koronázást XII. János pápa kezéből, akivel szerződésre lépett. E szerződés volt a „Pactum Ottonianum”, amelyben Ottó vállalta, hogy elismeri a Szent Péter javára tett addigi terület-adományokat, de biztosította magának Nagy Károly jogait a beavatkozásra. Nevezetesen arra,

hogy a megválasztott új pápa nem szentelhető addig püspökké, míg esküt nem tesz a császárnak. Így történt a Római Császárság „megújítása” (renovatio Imperii).

Nagy Ottó birodalmát ne képzeljük mai értelemben vett államnak. A karhatalmi erő és a közigazgatás nem volt központosítva. Minden a személyek közötti kölcsönös hűségen alapult. Ez volt a hűbéri (feudális) szervezet. A király a német törzsek hercegeinek (a lotharingiai, a sváb, a bajor, a szász, a keleti frank hercegeknek) adta hűbérbirtok (feudum) címén hűségük béréül az ország egy-egy hatalmas darabját, amely fölött fejedelemtént uralkodhattak. Két kezüket keze közé fogva hűségesküt vett tőlük, szájon csókolta őket, és átadta nekik a hatalmukat jelképező, zászlócskával ellátott kormánypálcát. E nagyhűbéreseket aztán szintén hűbéresekként (vazallusokként) adták át hasonló szerződéssel birtokuk egy-egy területét az ottani lakossággal együtt; a vazallusok pedig tovább osztották a területet al-hűbéresekként (varvasszorokként). Így épült ki a kölcsönös hűségen alapuló országos hűbéri szervezet. Minden hűbéres alattvaló szükség esetén katonai szolgálattal, csapat-felállítással és vezetéssel tartozott hűbérurának.

Lényeges követelmény volt az egyéni megbízhatóság. Nagy Ottó azzal akarta a rendszert megszilárdítani, hogy saját családja tagjainak adományozta a törzsi hercegségeket. De elképzelése nem vált be. Épp a rokonai voltak a leghajlamosabbak fellázadni ellene. Fia Liudolf, aki a sváb hercegséget kapta, máris fegyverkezni és lovakat tenyésztani kezdett apja hatalmának megdöntésére. A grófok (comes-ek), akik Nagy Károly birodalmában még a királyi akarat végrehajtó szervei és tisztviselői voltak, Nagy Ottóéban már a legfőbb hűbéresekként, a törzshercegeknek lettek az alhűbéresei. Ottó tehát más hatalmi biztosítékot keresett. Az egyházra kezdte alapozni királyi hatalmát a dacos világi fejedelmek helyett, nagy birtokok, felségjogok, sőt egész grófságok hűbérbe adásával érsekeknek, püspököknek, monostorok apátjainak. Ettől fogva az érsekeket, a püspököket és a monostorok szerzeteseinek apátjait maga a király nevezte ki. Hűbéri esküt vett tőlük, és iktatta be méltóságukba, birtokukba és lelki hatalmukba, mégpedig egyenesen a püspöki vagy apáti gyűrű és a pásztorbot átnyújtásával. Papi személyek házassága akkoriban már tilos volt, bár még nem érvénytelen. A hűbér nem öröklődött, de illet a hűbéres fiának adományozni. Egyházi hűbéres esetében azonban vita nélkül visszazállott a királyra, aki szabadon adományozta újra egy megbízható hívének: olyannak, aki jó katona volt, és kitűnt a hadvezetésben. Ha házasember volt, természetesen fel sem szenteltette magát: egyházi dolgait egy fizetett papi személy végezte helyette, ő csak birtokának jövedelmét húzta, és a király szolgálatában számos esetben a csatatéren adta vissza lelkét a Teremtőnek. Példájára nőszülni kezdett az alsóbb papság is, akik ugyanolyan függésbe kerültek a földesuraktól, mint a főpapság a királytól. Mert ha a földesúr templomot emelt, és hozzá papi javadalmat alapított, joga volt a papi állást kinevezéssel betölteni, az állás megüresedése esetén pedig a javadalom jövedelmét magának tartani. Ez volt a német „saját templom” (Eigenkirche-) rendszer, amelyet a német *Ulrich Stutz* kutatásai óta látunk tisztán (†1938). Az állást és a vele járó lelki hatalmat akárhányszor oda nem való személyek kapták, akik nem törődtek a keresztény néppel; sőt vásárolták a jövedelmező állást a földesúrtól vagy éppen a királytól. Ez már „simónia” volt, a szent dolgok adás-vételének bűne (vö. ApCsel 8,18-23) Az egyház és a feudalizmus összeépítése tehát királyi érdek volt. Nem az egyház szorult rá, hanem csak kára volt belőle, amelyből szabadulnia kellett volna. Ez volt a válsághelyzet, amely orvoslást sürgetett.

Sajátságos, hogy a gyógyító folyamat onnét indult el, ahonnan a baj eredt, Nagy Ottótól, bár őt nem erre vonatkozó jó szándék vezette. A pápaságtól egyelőre nem lehetett megoldást remélni. A Róma-környéki főúri családok saját hatalmi érdeküktől vezetve erőnek erejével beavatkoztak a pápaválasztásba, és saját érdemtelen, sőt méltatlan fiaikat juttatták Szent Péter székébe. Nagy Ottó, majd fia II. Ottó belátták, hogy Rómában nekik kell megfékezniük az erőszakos főurakat. Végül az unoka, III. Ottó császár (983–1002) kezdett el derék idegeneket

ajánlani, és a római papsággal (a „kardinálisokkal”) meg a néppel Róma püspökévé választatni. Így lett pápává az első német, V. Gergely (996–999), és utódja az első francia, II. Szilveszter. Utóbb III. Henrik császár választotta meg az elzászi IX. Leót, aki a legkiválóbb szerzetesekből szemelt ki magának munkatársakat (1048–1054). Ezek között volt a lángelméjű Hildebrand, aki mint kardinális-alszerpap számos pápát szolgált ki utóbb tanácsaival. Ő sugallta az 1059-ben kiadott pápai törvényt, amely szerint a pápaválasztás a kardinálisok kizárólagos joga, a főuraknak és a népnek nincs többé beleszólása. Hildebrand a pápa hűbéresévé tette a dél-itáliai normannokat a Szentszék védelmére, és szövetkezett az észak-itáliai forradalmi mozgalommal, a „patáriával”, amely elűzte az írni-olvasni sem tudó püspök-grófokat és a simóniás meg nős papságot.

Végül 1075-ban Hildebrand pápa lett VII. Gergely néven. Törvényben tiltotta meg a püspökök és az apátok királyi kinevezését, az „invesztitúrát”. Az ifjú német király, IV. Henrik (1056–1106) semmibe vette a tilalmat, hiszen az telibe találta a királyi tekintélyt. Akkor a német király katonai ereje a püspökök hűségén alapult, és a királyi kincstár fő bevétele a német birodalomnak közvetlenül alávetett apátságokból származott. A pápa törésre vitte a dolgot. Drámai hangú okmányban kiközösítette a királyt, megfosztotta trónjától, alattvalóit feloldotta a hűbéri eskü alól, és felszólította a német fejedelmeket új király választására az 1077-ben tavasszal tartandó birodalmi gyűlésen.

A német királynak, a császári korona várományosának kiközösítése megdöbbentette a keresztény Európát. Henrik a veszélyes télvégi időben átkelt az Alpokon, hogy a pápától a kiközösítés feloldását kérje. VII. Gergely már úton volt a birodalmi gyűlésre. A canossai fellegvárban találkozott a királlyal, aki a bűnbánat jeleit mutatta. A pápában győzött a papi gondolkodás a politikai okosság fölött, és megadta a feloldozást. A király hazatért, tüntetően gyakorolta az invesztitúrát, és az újabb kiközösítés már hatástalan maradt. A német püspökökkel letettnek nyilvánította a pápát, és hadsereggel jött Rómába, ellenpápát is hozott magával, mert VII. Gergelytől koronázást nem remélhetett, noha azzal is beérte volna, hogy a pápa zsinóron engedje le fejére a koronát az Angyalvár bevehetetlen bástyájáról.

A pápa normann hűbéresei felszabadították Rómát, de oly pusztítás és gyűjtögetés kíséretében, hogy nemcsak a németeknek, hanem Gergely pápának is menekülnie kellett. Normann hívei közt, Dél-Itáliában halt meg 1085-ben. A két nagy ellenfél engesztelhetetlen maradt. A válság megoldása utódaikra várt.

Amikor V. Henrik – atyja halála után – császári koronázást kérve Itáliába jött, megegyezett II. Paschalis pápával Sutriban. Az 1111. évi sutri egyezmény szerint teljesen szét kell választani az érdekköröket: a főpapok lemondanak a hűbérbirtokról, és személyüket az egyház választja meg. Ámde a német főpapok tiltakoztak a róluk, de nélkülük kötött megállapodás ellen, és az nem lépett életbe. A király erre fogságra vetette a pápát és a kardinálisokat, és két hónap múltán újabb egyezményt sikerült kicsikarnia. Eszerint a király kiváltságot kap az invesztitúra gyakorlására, miután királyi beleegyezéssel, de simónia nélkül az egyház választotta meg a főpapokat. A koronázás megtörtént; de ezúttal az egyházas, „gergelypárti” főpapok háborodtak fel. Erre a pápa újra kiközösítést mondott ki az invesztitúra gyakorlóira.

Az időt álló megoldást egy francia főpap dolgozta ki, a jogtudós Szent Ivó (Yves) chartresi püspök (†1117 táján): a püspökség vagy apátság egyházi ügy, a hűbér pedig birodalmi. A személyeket tehát szabadon válassza meg az egyház, a király pedig vegyen hűbéri esküt tőlük utólag, és adja át nekik a birtokot! De ezen az alapon sem volt könnyű tárgyalni.

II. Calixtus pápa három kardinálist küldött követként Németországba. Ott hosszas és kínos tárgyalások után végre megszülethetett a történelemben első megegyezés az egyház és egy állam között Wormsban, 1122-ben. Két okmány készült. A császár arany függőpecséttel (bullával) ellátott oklevelet bocsátott ki. Benne lemond a főpapoknak – mint főpapoknak

(gyűrű és pásztorbot átadása által történő) – investitúrájáról, és megengedi, hogy ezentúl szabadon válassza a püspököt a papság és a nép. Az utóbbin akkor már csak a nemes urakat kellett érteni. Az apátok megválasztása pedig a szerzetesek káptalanának (testületének) joga lesz. A császári oklevél – az arany pecsét nélkül – mindmáig megvan a vatikáni levéltárban. A pápa viszont kiváltság-levelet adott a császárnak. Megengedi benne, hogy a császár, illetőleg a király, a választáson jelen lehessen, vitás választás esetén döntőbíró legyen, és a megválasztottat a Német Királyság területén még a felszentelés előtt, a Német-Római Szentbirodalomhoz tartozó Itáliai (Lombardiai) és Arelati Királyságokban pedig a felszentelés után hűbéri eskü ellenében beiktathassa a hűbértokba és a vele járó felségjogokba (regáliák-ba); természetesen csak egy kormánypálca átnyújtásával.

Óriási jelentőségű engedmény volt, hogy a pápa elismerte az uralkodót döntőbírónak a vitás választások esetén. Alig volt ugyanis nem-vitás választás. Nem szótöbbséggel választottak tudniillik, hanem a bölsebb párt számított nagyobbak („pars sanior, pars maior”; a józanabb párt a nagyobb). Az uralkodó tehát külszínre mindenről lemondott, de valójában mindent megkapott, ami fontos volt számára.

Megkezdődött tehát a „szabad választás”, az „electio canonica” (kánoni választás) korszaka. A püspökválasztás lassankint teljesen a székes káptalan, vagyis a kanonokok testületének joga lett, a többi papság és a „nép” kiszorult belőle. Az uralkodó természetesen a saját jelöltjeit iparkodott megválasztatni, hogy így olcsón, egyházi méltósággal jutalmazza az államnak tett jó szolgálatokat. Sőt szívesen vette a pápa beavatkozását, vagyis a pápa kinevező hatalmának érvényesülését, választás helyett előnyösebb kineveztetnie egy kedves emberét, mint a káptalan tagjaival, saját alattvalóival hosszas és megalázó alkudozásokat folytatni jelöltje érdekében. Viszonzásul tűrte, hogy egy másik főpapi széke pápai kinevezéssel egy a pápának kedves egyházi személy kerüljön. Az investitúra-harc tehát – ha megalkuvás árán is – az egyház győzelmével végződött: a császár gyengébben, a pápaság erősebben került ki belőle. A következő korszakban, a „középkor delén” a pápától meghirdetett Szentföld-visszaszerző keresztes hadjáratok lettek a pápai legfőbb tekintély első nagy bizonyosságai és további erősítői.

A feudalizmussal való kapcsolatot kísérő másik, botrányosnak számító jelenség, a papság házasodása szintén orvoslódott. A nyugati kereszténységben a II. lateráni egyetemes zsinat 1139-ben törvényt hozott, amely szerint: aki az alszerpapi fokozatban részesült, nem köthet többé érvényes házasságot. Így lett a felszentelés érvénytelenítő házassági akadály. Ezzel szemben a keleti kereszténységben, az úgynevezett trullloszi (a konstantinápolyi császári palota kupolatermében, a trullloszban ülésező) zsinat törvénye szerint nős emberek pappá szentelhetők ugyan, de a pappá szentelés már akadály a második házasságnak (ezért nem nősülhetnek újra a keleti szertartású katolikus papok sem). A 692. évi trullloszi zsinatot a keletiek az 5. és 6. egyetemes zsinat jogi kiegészítésének tekintik.

A jelenkori katolikus egyházi jog szerint minden püspöki széket pápai kinevezés tölt be, igen kevés kivétellel. Van tudniillik néhány főpapi széke, amelynek betöltésére a káptalan néhány jelöltet terjeszt elő, és a pápa közülük választja ki a neki tetsző jelöltet. – A szerzetes apátokat azonban a szerzetesek gyűlése választja.

5. Válsághelyzet a nemzeti öntudat ébredése miatt

A nyugati kereszténység, a „Respublica Christiana” legnagyobb szabású közös vállalkozásai a keresztes hadjáratok voltak. Céljuk volt visszaszerezni az iszlám népeitől a Szentföldet, a Jézus Krisztus működésével megszentelt helyeket, amelyeket az arabok rajtaütésszerűen elhódítottak a gyengülő bizánci-római birodalomtól, vagyis a keresztényektől. Az arabok helyébe lépő török népek már rombolták a keresztény

templomokat, kegyetlenkedtek a keresztény lakossággal és az oda özönlő keresztény zarándokokkal.

Sajátos tény, hogy az egységes keresztény Európa közös nagy vállalkozása az egységtudat gyengítőjének bizonyult. A kereszties vitézek nem papok vagy szerzetesek voltak, akiket egybekapcsolt a latin nyelvtudás, hanem túlnyomó többségükben kisenemesek, polgárok, jobbágyok. Ott, Jeruzsálem falai alatt, egymás mellett táborozva kellett ráébredniük, hogy nem értik egymás nyelvét, undorodnak egymás ételeitől, és nevetnek egymás nemzeti szokásain. A hadjáratok eredménnyel jártak ugyan, hiszen Jeruzsálem visszafoglalásától, 1099-től kezdve mintegy két évszázadon keresztül keresztény kézen volt a Szentföld jelentős része. A hazatérő harcosok már erősbödött nemzeti öntudattal, és csökkent egybetartozás tudattal érkeztek mégis vissza. Ugyanekkor nyugaton is hanyatlani kezdtek az egységet összefogó intézmények. A Német-Római Szentbirodalomban 1254 és 1273 között szünetelt a császári méltóság, és a német királyság maga is szétesett fejedelmi államokra. A pápaság a császárban legfőbb támaszát veszítette el, és gyengülése folytán a francia nemzeti érdek befolyása alá került.

A francia származású IV. Orbán pápa 1265-ben Szent IX. Lajos francia király öccsének, az éppen nem szent Anjou Károly grófnak adományozta az egyház egykori normann hűbéreseinek elárvult birtokát, a nápolyi királyságot. Orbán pápa emellett számos franciát nevezett ki kardinálissá (akiket ekkor már, vörös kalapjukról bíborosoknak is neveztek). Így a franciák hovatovább többségben lettek a kardinális-testületben, és döntő szavuk lett a pápaválasztásnál. A 13. század vége felé már két pápa lett Anjou Károly politikájának bábja.

Szent Lajos unokája IV. („Szép”) Fülöp francia király volt (1285–1316). A királynak sikerült egy francia bíborost, Bordeaux érsekét pápának megválasztatni, miután ígéretekkkel politikai céljainak készsége eszközévé tette. A francia pápa, V. Kelemen (1305–1314) soha el sem utazott Rómába, és végül is francia nyelvterületen, a Rhône folyó melletti Avignonban telepedett le. Halála után egymás nyomában hat további francia pápa következett, szintén Avignonban. Avignon és környéke eredetileg Anjou Károly birtoka volt, és a nápolyi királysághoz tartozott, sőt szentbirodalmi hűbér volt. A magyarok szemében igen rosszlemkű I. Johanna nápolyi királynő – aki cinkos volt férjének, Magyarországi Endre királyfinak meggyilkolásában – 1348-ban 80 000 aranyforintért a Római Szentszéknek engedte át Avignont és környékét. Meg is maradt a Szentszék tulajdonában „szigetként” Franciaország testében a nagy francia forradalomig. Az avignoni pápák, V. Kelemen utódai tehát saját területükön éltek, bár a Rhône túlpartja már Franciaország volt.

A pápáknak pénzre volt szükségük, hogy Avignonban erődfalakat építsenek, és megfelelő palotát emeljenek maguknak. (Ez a méltóságteljes gótikus várkastély ma is áll, bár a francia forradalom államosította, kaszárnnyává alakította, és belső remek freskódíszét java részben, tönkretette.) Az Egyházi Állam itáliei jövedelmei nem folytak be rendszeren a pápai kincstárba. Ezért a pápák sokféleképpen adóztatták az egyházi javadalmasokat, igen sokszor maguknak tartották fenn a püspöki székek betöltését, és beszédtek a javadalmak hozamát széküresedés esetén, magas illetékeket szedtek a kinevező és egyéb okiratok kiállításáért. A kincstár, az „Apostoli Kamara” pénzügyi nagyhatalommá lett, jó kétszázezer aranyforint évi jövedelemmel (modern pénzre átszámítva ez évi 10 millió aranyfrank). Nagyra nőtt azonban az elégedetlenség is a pápai kormányzat iránt.

Kiváltképp a németek elégedetlenkedtek, ami a reformáció útját készítette. XXII. János avignoni pápa (1316–1334) az Anjou érdekeknek megfelelően avatkozott be a császári trón betöltésébe. A pápa egy nápolyi Anjout nevezett ki észak-itáliei császár helyettesé, Bajor Lajos császár pedig – természetesen – egy németet. Erre a pápa őt nem ismerte el császárnak. Bajor Lajos erre letettnek nyilvánította a francia pápát, a pápa viszont Avignonból kereszties hadat hirdetett ellene. A harc tollal is folyt. Bajor Lajos udvarában dühödtt pamfleteket (vitairatokat) írtak a pápa ellen, és eretneknek nevezték. A legveszedelmesebb könyvet egy

volt párizsi bölcelet-tanár írta, Marsilius Patavinus (†1342 táján Münchenben). Címe „Defensor pacis” (Békevédő). Szerinte ahogyan az államhatalom a népé, úgy az egyházi főhatalom is a keresztény népé, amely egyetemes zsinaton gyakorolja. A pápi tevékenység az állami közigazgatás egy része. Érthető, ha a pápa „Béliál” (a sátán) fiának nevezte a szerzőt, akinek szerencsére még nem sok hatása volt korára, de annál nagyobb az utókorra.

A németek ellenszenvé odáig fokozódott, hogy rensei birodalmi gyűlésükön kimondták, hogy a választó fejedelmek többségétől megválasztott német király pápai megerősítésre nem szorul, azonnal római király címet visel, csupán a koronázás a pápa joga (rensei határozat, 1338).

A pápaság visszatérése Avignonból az első előfeltétele volt annak, hogy rendeződjenek mind az egyház, mind pedig Itália viszonyai. De a cél érdekében hiába fáradozott az olasz költő és diplomata Petrarca, sőt még IV. Károly német-római császár is hiába utazott el prágai székhelyéről Avignonba. Ekkor szent nők léptek a cselekvés színterére. A svéd Szent Birgitta asszony szinte minősíthetetlenül durva szavakkal ostromozta az avignoni pápai hivatalrendszer állapotait. Elérte, hogy a francia királyi udvar ellenkezése dacára V. Orbán pápa elhagyta a barátságos Avignont, és Rómába költözött néhány évre. Sajnos, nem tudott úrra lenni a helyi pártviszonyokon, és nem törődve Birgitta fenyegetéseivel, hazatért Avignonba. Ott hamarosan meg is halt. A pápaság végleges visszatérése Sziénai Szent Katalin műve lett. Egy sziénai kelmefestő polgár huszonharmadik gyermeke volt, 17 éves korától domonkos-harmadrendi nővér, aki apácaruhája ellenére szabadon közlekedhetett a világban. Bár csak olvasni tudott, írni nem, lelki könyveket és mintegy 400 klasszikus szépségű levelet mondott tollba. A fiatalok nagy serege rajongva követte útjain. Avignonban meglátogatta az új francia pápát, XI. Gergelyt (1370–1378). Személyes varázsával és sorozatosan hozzá írt leveleivel sikerült rávennie a francia pápát, hogy legyőzze aggodalmait, és visszatelepedjék a részben romhalmazzá lett, elhanyagolt Rómába; hiszen a pápák távolléte csaknem hetven évig tartott, mint a régmúltban a bibliai zsidóság babiloni fogsága.

A pápa halála után – aki különben az utolsó francia volt eddig a törvényes pápák sorában – a vatikáni palotában gyűltek össze a bíborosok, hogy újra Rómában válasszanak pápát. Összesen 16-an voltak, és köztük tizenkettő volt francia. Az utcán tüntető tömeg olasz pápát követelt. Megválasztották tehát Bari érsekét, Prignano Bertalant, aki nápolyi születésű olasz volt, és kiváló pápai tisztviselő. Ő az utolsó olyan pápa, aki előzőleg nem volt bíboros. Másnap elfoglalta trónját, és megkoronáztatta magát. A VI. Orbán nevet vette fel (1378–1389). A bíborosok hódoltak előtte, és részt vettek tanácskozásain. Sajnos, nehéz természetű ember volt, és nem titkolta, hogy olaszok bíborossá kinevezésével meg akarja fékezni a francia befolyást. Erre tizenhárom bíboros elpártolt tőle, nápolyi területre menekül, és az előző választás érvénytelenségének ürügyén új pápát választott: természetesen franciát, még hozzá a francia király unokatestvérét, aki újra Avignonba költözött. Az új pápa, Genfi Róbert – „VII. Kelemen” – inkább katona volt, mint főpap.

Sajnos, mindkét pápa kiegészítette bíboros-testületét, amely a haláluk után mindkettőnek utódot állított, lemondani egyikük sem akart. A bíborosok megsokallták XII. Gergely római pápa és XIII. Benedek törvénytelen, avignoni ellenpápa hajthatatlanságát. Úgy gondolták, hogy a kényszerhelyzetben és az egyház egységének helyreállítására törvénytelen lépésre szánhatják el magukat. 1409-ben Pisába „egyetemes zsinatot” hívtak össze, amelyen mind a két pápát letettnek nyilvánították, megválasztva a helyükbe egy krétai származású bíborost, aki az V. Sándor nevet választotta magának. Így most már három pápa volt egyszerre. A keresztény Európa három „engedelmességre” szakadt. Ez volt a *nagy nyugati szakadás*. A pisai pápaválasztás mozgatója Cossa Boldizsár bíboros volt, kitűnő politikus (ő szerezte vissza Bolognát az Egyházi Államnak). Az egyház vallási oldala iránt érzéketlen, aggálytalan, becsvágyó és kapzsi ember. Fiatal korában Firenze tengernagya volt, és állítólag

kalózkodott is. V. Sándor halála után őt választották meg pápává XXIII. János néven (1410–1415).

Cossa volt a legnépszerűbb a „három pápa” közül. Míg a római pápa oldalán csak néhány olasz és német államocská állott, és az avignoni pápa még Avignonból is kiszorult, az egyre gyűrűlő pártjához csak a spanyol államok és Skótország tartozott, a három vezető európai hatalom XXIII. Jánost ismerte el. Őt támogatta immár Anglia, Franciaország és a császári trón várományosa, Zsigmond magyar és német király (1410–1437). Mind a három pápa azonban egyetemesnek vallotta magát, és ugyanazt az ügyet háromféleképpen intézte. Ez főleg a kinevezéseknél vezetett szörnyű bonyodalmakra. A szkizma második fordulója rosszabbnak bizonyult az elsőnél.

A szakadás megszüntetésére Zsigmond király vállalkozott. XXIII. Jánossal német földre, Konstanzba egyetemes zsinatot hívatott össze (1414–1418). A zsinatra 1414 karácsonyára Zsigmond magyar kísérettel maga is bevonult. Részt vett a tárgyalásokban, és volt olyan ülés is, amelyen személyesen elnökölt. XXIII. János azt képzelte, hogy a zsinat őt fogja elismerni egyetlen törvényes pápának. Ámde nagyszámban jelenlévő olasz hívére nem számíthatott a zsinat ügyrendje miatt. Minden *nemzet* csak egy szavazattal bírt, a párizsi egyetem alkotmányának mintájára. Egy-egy szavazata volt a német, a francia, az angol, az olasz és a spanyol nemzetiségnek (a magyarokat a németekhez számították). Így a nemzeti vetélkedés is szóhoz jutott.

A jelenlévők Cossa előéletét is feszegetni kezdték. Ezért 1415 márciusában lovásznak öltözve megszökött Konstanzból. Menekülése közben elfogták, és a közelben fogságba vetették. A zsinat pert indított ellene, és letette. Beletörődve a változhatatlanba, maga is hozzájárult. Mint bíboros-püspök halt meg már a zsinat befejezése után. Firenze szép síremléket állított egykori vitéz katonájának.

A római pápa, a kilencvenéves XII. Gergely hallgatott hű tanácsadójára, Dominici János bíborosra. Őt küldte követként a zsinathoz, és bejelentette, hogy kész lemondani. A zsinatot ő maga is összehívja, hogy jogosságához kétség ne férjen, és feljogosítja a pápaválasztásra. Ettől fogva egyszerű bíborosnak tekinti magát (†1417).

XIII. Benedeket, akitől már a spanyol államok is elpártoltak, és csak családjának, a Luna grófnak penyiscolai sziklavárában uralkodott, a zsinat minden jogától és méltóságától megfosztottnak jelentette ki, és mint „esküszegőt, szakadárt és eretneket” letette annak az egyébként tarthatatlan elvnek alapján, hogy „a zsinat a pápa fölött áll” (†1423). – Az elv az egyház krisztusi alkotmányával ellenkezik, hiszen a törvényes papák Krisztus „nyájának” főpásztorai, a nyáj pedig nem „legeltetheti” a pásztort (vö. Jn 21,15-17).

A törvényes pápa megválasztása egy különleges összeállítású testületben történt, és a konstanzi kereskedők székházában folyt le. A jelenlévő huszonhárom bíboros mellett részt vett benne minden zsinati nemzet hat-hat képviselője is. Végül egyhangú szavazással megválasztották Colonna Ottó bíborost, született római herceget, akinek Rómában nem lehetett félnivalója, hiszen családjának ott erődítményei és saját hadserege voltak. Az V. Márton nevet vette fel, mert Szent Márton napján választották meg. (1417. november 11-én).

Rómába egyelőre nem vonulhatott be, és csak Firenzéig jutott. Elkezdett azonban okosan politikálni. Megüzente II. Johanna nápolyi királynőnek, hogy hajlandó hűségeskü ellenében megerősíteni őt a dél-itáliai hűbérben. A királyné erre kivonta megszálló csapatait Rómából. Az odavezető útvonalat azonban egy Fortebracciónak nevezett nagyúr tartotta hatalmában zsoldos csapataival. Márton pápa kinevezte világi helynökének arra a területre. Fortebraccio meghódolt, és a pápa útja szabadon állt Róma felé.

A konstanzi zsinat időközben folytatta munkáját, és foglalkozott az egyes nemzetek különleges kívánságaival, kiváltképp a németekével. V. Márton a részletkérdésekről külön-külön konkordátumokat kötött a német, a romand (francia, olasz, spanyol) és az angol nemzettel. Megerősítette a zsinatnak szabályszerűen alkotott törvényeit, még azt is, hogy a

jövőben tízévenkint legyen egyetemes zsinat; ámde azt a kényszerhelyzetben hozott döntést, hogy a zsinat a pápa fölött áll, nem hagyta jóvá.

A válság mindenestre szerencsésen megoldódott. Márton pápa megkezdhette a romos Róma újjáépítését, és elindította annak útján, hogy ne csak a nyugati kereszténység, hanem a művészetek fővárosává is legyen.

6. Válság a reformvágy ébredéséből

A reformációnak nevezett jelenség a kereszténység történetének legnagyobb szabású mozgalma volt. Kítűzött célja pedig, hogy visszavezesse a kereszténységet eredeti tisztaságába, megszabadítva a másfél évezred folyamán felgyülemlett hibáktól. A feudalizmussal való kényszerű kapcsolat miatt, majd az avignoni években kialakult kincstári módszerek következtében, kiváltképp pedig a humanizmus és a reneszánsz idején terjedő újpogány gondolkodás hatására súlyos hibák mutatkoztak a keresztény társadalomban. Az uralkodó fejedelmek semmibe vették a keresztény erkölcs követelményeit; a sok, feladatait nem teljesítő főpap, a zömében műveletlen falusi papság, a hivatásukat vesztett szerzetesek elhanyagolták vagy nem a szükséges irányba fordították a hívő tömegeket.

A középkor végén a szentek tisztelete, a nem lényeges szertartási cselekmények és a búcsúnyerés a keresztény vallás pereméről az érdeklődés központjába került az elsődlegesek helyett. Az igehirdetés legendás példázatokban, csodák elbeszélésében bővelkedett, vagy az élet számára mit sem mondó iskolás tételeket fejtegetett, amelyek örökös viták tárgyai voltak az egyes szerzetesrendek között. A keresztény Európa valóban megújhódásra szorult.

A reformáció a másodlagos fontosságú tanítások helyett a leglényegesebbekre akart szorítkozni. Krisztus-központú kereszténységet kívánt. Emellett személyessé alakítani az elszemélytelenedő szertartásokat; biblia-kifejtéssé az igehirdetést. Támadott minden olyan egyházi berendezkedést, amit terhesnek érzett: a pápai egyházkormányzást, a papi nőtlenséget, a szerzetes-fogadalom felbonthatatlanságát, az egyházi adóügyek túlnyomó részét, az egyházi jog előírásait, a nehéz böjti fegyelmet, az egyetemeken tanított hittudományt, az istentisztelet latin nyelvét, a szigorú kamat-tilalmat és a korszerűtlenné váló ünneprendet (az esztendőnek majdnem minden harmadik napja volt már munkaszünetes ünnep).

Természetes tehát, hogy a középkor utolsó két évszázadában általános jelszóvá lett az egyház megújítása „fejében és tagjaiban”, vagyis a pápától és a fejedelmektől az egyszerű hívek vallásosságáig, ügyelőre azonban hiányzott a kellő elszántság, mert a reformot kinek-kinek önmagán kellett volna elkezdenie. A pápák világosan látták a rengeteg teendőt, de túlságosan lekötötték őket az itáliai és európai politikai feszültségek és a török hódítás feltartóztatásának gondja. A szükséges reformok törvénybe iktatására mégis összehívták az V. lateráni egyetemes zsinatot (1512–1517), amely hozott is néhány értékes reformhatározatot: a Római Szentszék bevételeiről, a püspökök személyének megválogatásáról. De nem lépett fel a legsúlyosabb bajok ellen, amilyen volt a főpapi állások és javadalmak egy kézben való halmozása, és a főpapok helyben lakásának elhanyagolása. Sőt a szerényebb reformintézkedések is papiroson maradtak. Nem véletlen, hogy Luther épp a zsinat befejezésének évében lépett fel.

Nem Luther volt azonban az egyetlen reform-kezdeményező. A középkor alkonyának jellegzetes szentjei voltak a kortársak bűneit ostorozó, többnyire vándorló népszónokok, mint többek közt Sziénai Szent Bernardin ferences (†1444), Girolamo Savonarola domonkos-rendi (†1498), vagy a német Kayserbergi Geiler (†1510). Kitűnő reformtervet készített két jeles bíboros, Cusai Miklós (†1464) és Domenico Capranica (†1458). Az utóbbi cselekedett is, megalapítva Rómában az első papképző kollégiumot. Szintén nemcsak reformtervet készített,

hanem a maga egyházmegyéjét önállóan meg is reformálta Giberti veronai püspök: egyházmegyei zsinaton beszélte meg a teendőket papjaival, és vasárnaponként nyilvános hitoktatást írt elő (†1543). Egy jeles humanista, Rotterdami Erasmus hollandi szerzetes-kanonok (†1536) „A bolondság dicsérete” című gúnyiratában kíméletlenül neveltségessé tette az egyházi élet javításra szoruló hibáit. Fő érdeme, hogy igyekezett a bibliát tenni a keresztények olvasmányává, nyomtatásban adta ki a görög nyelvű Újszövetséget (1516), amelyet Európa-szerte számos fordítás követett.

Luther szász földműves ösöktől származott. A Werra-völgyi paraszt-családokban csak a legifjabb fiú örökölte a szántóföldeket, az idősebbek más megélhetést kerestek. Így lett Hans Luther bányásszá Eislebenben, majd élete végére egy vaskohász szövetkezet jómódú vezetője. Tehetséges fiából, Mártonból jogtudóst óhajtott neveltetni. A gyerek koldusdiákként kezdte, majd az erfurti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Ott „mesteri” fokozatot szerzett és tanítani kezdett, közben pedig a jogi karon folytatta tanulmányait. Egy mellette lecsapó villámtól megrettenve hirtelen fogadalmat tett, hogy szerzetessé lesz. A kolduló ágostonrendbe lépett, és 1507-ben áldozópappá szenteltek. Rendjének reform-pártjához tartozott. Főnöke, aki gyóntató atyja is volt, minden rendtársát megajándékozta az Erasmuskiadta görög Újszövetség egy-egy példányával. Így lett Luther a biblia buzgó olvasója. Staupitz, a főnök (†1524-ben mint salzburgi bencés apát) a wittenbergi új egyetem szentírás-tanára volt, de egyéb teendői miatt nem tudta tanszéki kötelességeit rendesen ellátni. Átadta tehát az állást kedves lelki gyermekének, Luthernek, aki akkor még az „Ágoston” szerzetesi nevet viselte. Ott az egyetemen szerezte meg a hittudományi doktorátust, és attól fogva ő is felelősnek érezte magát az egész kereszténység állapotáért (1512).

A gyöngye idegzetű ifjú professzort súlyos lelki válság gyötörte. Kolostorában jól érezte ugyan magát, de reszketett a kárhozat gondolatától. Gyónásai, bűjtjei, virrasztásai nem szereztek meg lelke nyugalomát. 1514 táján hirtelen ráébredt Isten megbocsátó irgalmára, és megnyugodott. E döntő fordulatot „torony-élmény” (Turmerlebnis) néven tartja számon a vallástörténet.

1517-ben – a kor általános szokása szerint – alamizsnás búcsút hirdettek a környéken. Az úgynevezett búcsú (indulgentia) abban áll, hogy az egyház, a Krisztustól kapott oldó-kötő hatalom alapján (vö. Mt 16,19) elengedi az „ideigtartó büntetéseket”, amelyeket a már megbánt és gyónásban feloldozott súlyos bűnök után is akár földi vezekléssel, akár másvilági tisztulással kellene még leróni. A búcsúnyerés előfeltétele volt mindig az őszinte megtérés és valamilyen külön előírt jócselekedet (például pénzadomány a török hódítást visszaszorító kereszties háborúra, templomok, kórházak, hidak építésére). Aki akarta, a befizetett adományról igazolást (búcsúlevelet) kaphatott; de ez nem volt feltétlenül szükséges. 1517-ben a római Szent Péter bazilika újjáépítésére gyűjtöttek. A befolyt pénzadományoknak csak 50 %-át kellett Rómába továbbítani, a másik fele egyházi célra az országban maradhatott. Luthert joggal felháborította a mainzi érsek-választófejedelemtől kiadott utasítás, amely szerint megtérés nélkül is elnyerheti a búcsút, aki nem magának szerzi, hanem elhunytak üdvösségére ajánlja fel, és elég, ha a pénzadományt lerója. Luther helyesen ítélte, ám a búcsúnyerés teológiája akkor még nem volt pontosan kidolgozva. Az sem volt titok, hogy az érsek-választófejedelem a saját adósságait akarja törleszteni az országban maradó 50 %-ból. A szász választófejedelem, buzgó katolikus világi férfiú, nem is engedte be országa területére a búcsúpénz-gyűjtőket. Az adakozni vágyó hívek a határon kívüli községekbe mentek. Ily körülmények között tette közhírré Luther 95 vitatételét a búcsú-körűli visszaélés ellen. Mindenszentek ünnepének előestjén, 1517. október 31-én.

A pattanásig feszült reformvágy és a német sérelmi öntudat légkörében ez a kis szikra hatalmas mozgalmat robbantott ki a pápa ellen. A tételek megvitatása elmaradt ugyan, de a könyvnyomatok sora kezdte el a tételjegyzék újranyomását. Két hónap leforgás alatt egész Európában olvasták, hiszen latinul volt fogalmazva. Wittenberg jelentéktelen egyeteme

egyszerre világhírűvé lett alapítójának, a szász választófejedelemnek nagy örömére. Védelmébe vette Luthert; és maga Luther is katolikus akart még maradni. Összekapcsolta azonban reformterveit a német nemzeti érzéssel, mint 1520-ban kiadott nagy röpiratának címe is mutatja: „A keresztény német nemességhez a kereszténység megjobbításáról”, „Az egyház babiloni fogsága”, „A keresztény ember szabadsága”. Eszerint a pápával szembefordulni szabadságharc, mert a pápai főhatalom „babiloni fogságban” tartja a lelkeket. X. Leó pápa az év folyamán kiközösítő bullát adott ki a reformátor ellen, ha 41 kifogásolt tételét vissza nem vonja. Luther a bullát és az egyházi törvénykönyvet máglyára dobva nyilvánosan elégette.

Luther harca a pápai és a püspöki tekintély ellen a német rész-országok fejedelmeinek juttatta az egyházkormányzó hatalmat, ilyen okból szakadt el a pápától Németország jelentős része és a skandináv államok. A német önérettel összekapcsolódó reform-mozgalom nem győzhetett azonban a romand (olasz, francia, spanyol) országokban. A Luther-pártoló német fejedelmek (a „protestánsok”, azaz tiltakozók) háborúval szálltak szembe a központosítani kívánó V. Károly császárral (1519–1556) és az egyre erősödő cél-német katolikus párttal. Franciaországban a vallásháborúk hosszú sorozata kezdődött a szintén központi hatalmat kiépítő király és a protestáns nemesek között. Francia földről származott ugyanis Genf reformátora, Kálvin (Cauvin) János. Ő nem volt pap, hanem jogász és humanista (†1564). Luther szenvedélyes tanításait ő foglalta rendszerbe egy nagy műben. Címe „A keresztény vallás Intitúciója (1535–39).

Zürich svájci város-kanton reformátora Zwingli Ulrich plébános volt, aki megnősült, és szembefordult egyházi előjárójával, a konstanzi püspökkel 1523-ban. Ezután a svájci kantonok szövetsége is megoszlott katolikus és protestáns államocskákra, amelyek szintén háborúba keveredtek egymással. Zwingli maga is csatában esett el (†1531).

Luther tehát inkább csak kezdeményező volt, és nem az egész nyugati kereszténységet reformálta, hanem a német különvált fejedelmek és önkormányzatú városok saját egyházait. A katolikus egyháznak aztán magának kellett a belső válságát megoldania. A döntő indítást mindenesetre az adta rá, hogy Luther tanítása nyomán elszakadt a pápától egész Észak-Európa. Olyan új egyetemes reformzsinatra volt szükség, amelynek törvényei már nem maradnak papiroson, hanem valóra is válnak az egyház életében.

III. Pál pápának (1534–1549) mindenek előtt békét kellett teremtenie Európában V. Károly császár és I. Ferenc francia király (1515–1547) között. A zsinat csak békében folyhatott le. A zsinatot a császár német földre kívánta, hogy a protestánsok küldöttei is részt vehessenek. A pápa olasz városban tervezte. Végre megegyeztek egy határvidéki városban, amelynek két neve is volt: olaszul Trento, németül Trient.

A trentói egyetemes zsinat 1545-től 1563-ig tartott. A katolikus hit tételeinek pontos megfogalmazásán túl minden ülésén reform törvényeket is kellett alkotnia. Ezek sorából pontosan kitűnik, hogy mi minden szorult reformra az egyházban. Így törvénybe iktatták, hogy főpapi állások egy kézben nem halmozhatók; hogy a püspök köteles az év túlnyomó részét a székhelyén tölteni; köteles egyházmegyéjét, az érsek pedig az alá rendelt püspökségeket időről időre végiglátogatni és ellenőrizni; a püspök köteles papnevelő intézetet alapítani, és jól képzett tanárokkal ellátni; férfikolostorba nők, nőibe még világi nők sem léphetnek (clausura); szerzetes-fogadalma csak annak érvényes, aki tizenhat éves elmúlt, és egy teljes éven át újoncnövendék (novícius) volt; érvényes házasságot csak a megyéspüspök vagy a plébános (vagy papi megbízottjuk) és két vagy három tanú jelenlétében lehet kötni; stb. Az alamizsnás búcsúhirdetők intézményét a zsinat megszüntette.

A zsinat a pápára hagyta a latin Szentírás-fordítás hiteles kiadását („Vulgata”, megjelentette V. Sixtus pápa 1590-ben), a tiltott könyvek jegyzékét (Index, kiadta IV. Pius 1564-ben), a liturgikus könyvek reformját, vagyis a Zsolozsmáskönyvet (1564) és a

Misekönyvet (*Missale Romanum*, 1570), mind a kettőt V. Pius adta ki. Ugyanő adott ki egy nagy hitoktató kézikönyvet a lelkipásztorkodó papság használatára (*Catechismus*, 1566).

A katolikus egyházi reform végrehajtása nem volt könnyű feladat a pápák számára. Teljes száz évbe került, míg a zsinat reformtörvényei mind életbe léptek. A reform-pápák sorát kitűnő reform-püspökök támogatták: olasz földön Borromeo Szent Károly a hatalmas milánói egyházmegye püspöke („az eleven trentói zsinat”; †1584), Németországban Truchsess Ottó bíboros, augsburgi püspök (†1573), Magyarországon Pázmány Péter, az egyetemalapító esztergomi érsek (†1637). Munkájukat új, közhasznú tevékenységet folytató szerzetesrendek segítették, köztük elsősorban a jezsuita rend („Jézus Társaság”), a kapucinus rend (a ferencrend legszigorúbb ága), és sok ingyenes iskolájával a kegyestanító-rend (piaristák).

A nem-katolikus reformáció különleges esete volt Anglia. Ott az egyébként katolikus király, VIII. Henrik (1509–1547) elszakította országát a pápától, mert az nem engedte meg, hogy elválják feleségétől, Aragoni Katalintól, aki V. Károly császár nagynénje volt. Feleségül akarta venni egy kedves udvarhölgyét, aki már gyermeket várt tőle. A király törvényileg nyilvánította magát az angol egyház fejévé, és megáldatta házasságát a lutheri elveket valló canterbury érsekkel. Akik lépését nem helyeselték, azokat kivégeztette, köztük Morus Tamást, a volt lordkancellárt. A király utóbb még négyszer nősült.

Az angol reformáció a századok során tovább gyűrűzött. A királyi államegyházból először kiváltak a kálvini szellemű puritánok vagy függetlenek (*independensek*): a lelkész nélküli gyülekezetiek, a tanácsi alkotmányú presbiteriánusok és a felnőtteket keresztelő baptisták. Ezek – csakúgy, mint az Angliában élő katolikusok – nem lehettek sem állami tisztviselők, sem katonatisztek a hadseregben, és az oxfordi vagy a cambridge-i egyetemre sem iratkozhattak be. Iparosok és kereskedők lettek tehát, és nagy számban vándoroltak ki Nagybritannia észak-amerikai gyarmataira, ahol 1776-ban függetlenné nyilvánították magukat, majd megalapították az Egyesült Államokat a legteljesebb vallásszabadsággal.

Szintén az angol királyi államegyházból vált ki a methodizmus. Alapítója John Wesley apostoli buzgalmú lelkész volt, aki élete folyamán negyvenezernél több szentbeszédet mondott. Módszert (*methodust*) dolgozott ki, hogy elő tudja idézni embertársaiban is az „ébredést”, a lelki újjászületést. Ő és követői nem csak az irgalmas Istenben való hitet, hanem a jócselekedeteket is az üdvösség eszközének tekintették, és ezzel már eltértek az eredeti lutheri gondolattól. Wesley 1791-ben halt meg.

A keresztény hit terjesztésének munkájából nemcsak a katolikus egyház, hanem a protestánsok is kivették részüket. A távoli világrészekben ébredtek rá, hogy mennyire hátráltatja a kereszténység terjedését a sok különvált egyház. Ez volt a kiindulása a keresztény egységre-törekvésnek, az úgynevezett *oecumenizmusnak* (a „lakott világ” görög szóval”, oikúmené). Először a különféle protestáns egyházak kezdtek barátkozni egymással, és közös kongresszusokat tartani; majd 1949-ben megalapították 150 egyház részvételével az Egyházak Világtanácsát, amelyhez a pápaságtól elszakadt keleti keresztény egyházak is csatlakoztak. A Katolikus Egyház pártolja munkájukat, küldöttséggel vesz részt nagygyűléseiken, de tagként – jelenleg még – nem lépett be a Világtanácsba. Az egész mozgalom azonban mindmáig messze jár a kereszténység újra-egyesülésétől.